

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

AJINIYOZ SHE’RIYATI O‘ZBEKCHA OHANGLARDA

Gulandom Kurambayeva

Toshkent Pediatriya tibbiyot instituti dotsenti, filologiya fanlari doktori
gkurambayeva75@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada qoraqalpoq mumtoz adabiyotining yetuk namoyandalardan biri shoir Ajiniyoz Qo’siboy o’g’li adabiy merosi tahlilga tortilgan. Insonparvarlik g’oyalari tarannum etilgan shoir she’rlarining o’zbekcha tarjimalarida asl nusxaning poetik ohangi, ifoda shakli, qofiya va bo’g’in o’lchovlari aslyatga qiyoslangan. “Bo’lmas”, “Yaxshi”, “Ne bilsin”, “Bo’larmi”, “Qadrini” kabi she’rlari hamda “Ellarim bordir” poemasi qoraqalpoq koloritining badiiy talqini yoritilgan.

Kalit so’zlar: mumtoz adabiyot, mavzu, g’oya, mahorat, zamon, shoir, tarjima.

Joriy yil mamlakatimiz bo’ylab taniqli qoraqalpoq mumtoz shoiri Ajiniyoz Qo’siboy o’g’li tavalludining 200 yillik tantanalari keng nishonlanmoqda. Bu haqda O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning maxsus qarori ham qabul qilindi. Qarorga ko’ra shoirning “Tanlangan asarlar”¹ to’plami o’zbek va qoraqalpoq tillarida nashr qilindi. Qoraqalpog’istonda shoir ijodiga bag’ishlanib turli xil tanlovlar, tasviriy san’at asarlari, kitoblar ko’rgazmalari, shoir adabiy merosini o’rganish mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalar uyushtirilmoqda. Bu esa hukumatimizning qardosh qoraqalpoq xalqi va uning boy adabiy merosiga bo’lgan cheksiz hurmati ifodasidir. Bir daryodan suv ichgan o’zbek va qoraqalpoq xalqlari adabiy do’stligining abadiyligidan dalolat.

Qoraqalpoq mumtoz adabiyotining yetuk namoyandalardan biri Ajiniyoz Qo’siboy o’g’li ijodi XIX asr qoraqalpoq adabiyoti osmonida yorug’ yulduz bo’lib porladi. U faqat “qoraqalpoq xalqininggina emas, balki barcha turkiy xalqlarning shoiri. U o’z asarlarida umuminsoniy manfaatlar va qadriyatlarni, umuminsoniy g’oyalarni kuylab o’tganligi uchun she’riyat muxlislari qalbidan mustahkam joy egalladi. Ajiniyozni Markaziy Osiyoda yashovchi tarixi, tili, madaniyati va adabiyoti, urf-odatlarini yaqin xalqlar hamda ularning adabiyotlari bilan bog’lab turadigan adabiy do’stlik rishtalari ko’p. Shoir yashab ijod etgan muhitni turkiy xalqlar adabiy muhitidan ajratib qarash mumkin emas. Chunki Ajiniyoz shu adabiy muhitda yashadi, shu adabiy muhitdan nafas oldi, ijod etdi. O’sha adabiy muhit ijodkorlariga ma’lum darajada ta’sir ham ko’rsatdi.”²

Ajiniyoz qoraqalpoq mumtoz adabiyotida lirik shoir sifatida tanilgan. Shoir she’riyatining mavzu doirasi keng va xilma-xil. U inson qadri, odob-ikromlilik,

¹ Ajiniyoz. Asarlar. Toshkent, Adabiyot, 2024 y.; Ajiniyoz. Shig’armalari. Toshkent, Adabiyot, 2024 y.

² Курамбоев К. Адабий таъсирдан ижодий ўзига хосликка. – Нукус: Қорақалпоғистон, 2007. – Б. 19-20.

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

muhabbat haqida, hayot qonuniyatlari xususida, armonli dunyo, sog‘inch va hijron to‘g‘risida ko‘p she‘rlar yozgan. Ayni paytda har bir she‘rida o‘z davrining ma‘naviy-axloqiy muammolaridan so‘z ochgan, ularga munosabat bildirib, xalqi dardiga malham bo‘lishga intilgan.

Turkiy adabiyotlarning buyuk siymolari qatorida tilga olinadigan shoir she‘riyatidan ayrim namunalargina o‘zbek tiliga tarjima qilingan edi. Shu paytgacha shoirning tillarda doston bo‘lgan aytishuv, o‘lanlari, she‘rlari to‘liq holda o‘zbek tilida nashr qilinganicha yo‘q edi. O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi, Qoraqalpog‘iston xalq shoiri Rustam Musurmon tomonidan Ajiniyozning barcha asarlari o‘zbek tiliga yuksak badiiy saviyada o‘girilib, ilk bora kitobxonxonlarga taqdim etildi.

Tarjimashunoslikda shoirni shoir tarjima qilish kerak, degan bir fikr bor. Rustam Musurmon, avvalo, shoir. She‘riyatda qalami o‘tkir, nainki muxlislar, adabiyotshunos-tanqidchilarning ham e’tirof etgan shoirlardan biri. U she‘riyatda qanchalik peshqadam bo‘lsa, tarjimachilikda ham xuddi shunday faol. Qoraqalpoq adabiyotidan eng “ko‘p va xo‘p” tarjima qilgan o‘zbek shoirlari tilga olingudek bo‘lsa, uning nomi va tarjimalari birinchilar qatorida tilga olinishi bejiz emas. Shoirning ko‘pchilik tarjimalari o‘zbek kitobxonlarini qoniqtira oladi. Xususan, qoraqalpoq mumtoz adabiyotidan qilgan tarjimalari ancha pishiq. Har bir tarjimon murojaat qilgan asarnigina emas, uning muallifi ijodini ham bilishi zarur. Chunki har qanday shoir yoki yozuvchining asarida ma’lum darajada uning shaxsiyati aks etgan bo‘ladi. Bu esa tarjima jarayonida tarjimonga asqatishi mumkin. Rustam Musurmon bu masalada yetarli bilimga ega, u Ajiniyoz ijodidan yaxshi xabardor. Shoir yashab ijod etgan davr, qoraqalpoq zamini va adabiy muhitini mukammal o‘rgangan. Ajiniyoz she‘rlarini o‘zbekchalashtirishda bu tajriba qo‘l kelgan, deb o‘ylaymiz.

Tarjimon shoirning ezgulik, odamiylik g‘oyalari tarannum etilgan “Bo‘lmas”, “Yaxshi”, “Ne bilsin”, “Bo‘larmi”, “Qadrini” kabi she‘rlarini yuksak badiiyat darajasida o‘giran.

Ajiniyoz lirikasida “Bo‘lar” radifli sakkiz bandlik bir she‘r bor. She‘r barmoq vaznida bitilgan, ifoda usuli, tili sodda, ravon o‘qiladi. Tarjimada bu komponentlar me‘yorida berilgan.

Qiyoslang:

Báhár ótip kelse jazlar,
Sallanısıp sárwi nazlar,
Ganquldağan quba gázlar,

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

Kólli bolar, kólsiz bolar...³

Tarjimasi:

Bahor o‘tib, kelsa yozlar,

Sollanishar sarvinozlar,

“Quv-quvlagan” oqqush g‘ozlar

*Ko‘lli bo‘lur, ko‘lsiz bo‘lur.*⁴

Tarjimada asl nusxaning poetik ohangi, ifoda shakli, qofiya va bo‘g‘in o‘lchovlarigacha aks etgan. Mazmunning buzilish holati uchramaydi. Garchi misralar so‘zma-so‘z o‘girilgan bo‘lsa-da, o‘zbekcha ifodalar tarjimani jonlantirib turadi.

Ajiniyoz yot ellarda ko‘p bo‘lgan. Safarlarda yurib, hayot bilan tanishgan. She’rda shu hayot haqida ham qisman to‘xtagan. Bu haqda qoraqalpoq adabiyotshunos olimi Qurbanbay Jarimbetov shunday deydi: “Lirik qahramon dunyoni kezza ham, ne bir azoblarga giriftor bo‘lib (*yutubon qonu-zahar*), tunlarni sergak o‘tkazib, kunu tun zor yig‘lab tilasa ham, o‘zining “*mahbubasini*” topa olmay sargardon bo‘lib yurganini aytib, nolish qiladi”.⁵ Vatandan uzoqda yashashning iztiroblarini: “*Bir er yigit yot ellarda molli bo‘lur, molsiz bo‘lur*” yoki “*Yot ellarda er yigitlar, Yuragiga solur dardlar*” deb yozgani ana shu haqiqatning badiiy ifodasi.

Arziw árman pálek isi,

Tınbay aǵar kózim jası.

Jat ellerde júrgen kisi,

Jollı bolar, jolsız bolar. (76-bet)

Ajiniyoz qoraqalpoq mumtoz adabiyotida dostonnavis shoir sifatida ham ma’lum. Shoirning “Ellarim bordir”, “Bo‘zatov”, “Chiqti jon”, “Ko‘ring” kabi asarlari qoraqalpoq adabiyotshunosligida poema janri namunasi, deb hisoblanadi. To‘g‘ri, ular bugungi adabiyotda qo‘llanilib yurgan poema janri talablariga to‘la javob bera olmasligi mumkin. Lekin epik yo‘nalishi, obrazlar turkumi milliy-mahalliy geografik joy nomlari, muhimi, muayyan voqea, syujet asosiga qurilgani, liro-epik turga mansubligi kabi xususiyatlar ularni poema deb atashga asos beradi.

Poemalar orasida “Ellarim bordir” alohida ahamiyatga ega. U shoir nomini abadiylashtirgan, kitobxonlar, san’atkorlar orasida ancha ommalashgan mashhur asardir. Uning ba’zi bandlari qo‘shiqqa aylanib, ko‘pchilikka yod bo‘lib ketgan.

³ Əжинияз. Таңламалы шығармалары. – Тошкент: Тафаккур бўстони, 2019. – Б. 76. Keyingi misollar shu nashrdan olinib, sahifasi qavs ichida ko‘rsatiladi.

⁴ Туркий адабиёт дурдоналари. 34-жилд. – Тошкент: Янги Ўзбекистон, 2022 й. Keyingi misollar shu nashrdan bo‘ladi.

⁵ Жəримбетов Қ. XIX əсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қəсийəтлери хəм рəўажлануы тарийхы. – Нəкис: Билим, 2004. – Б. 137.

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

“Ajiniyozning “Ellarim bordir” asarida shoirning tug‘ilgan yerga munosabati yoki tuyg‘ulari aks etgan. Bu asarda bir lirik qahramonning orzu-armonlari, istak, to‘lg‘anishlari jamlangan.”⁶ Rustam Musurmon bu asarni ham o‘zbekchalashtirgan. Shoirning kindik qoni tomgan vataniga bo‘lgan cheksiz mehr-muhabbat tuyg‘ulari originaldagidek shakl va mazmunda kitobxonga estetik zavq beradi. Asarni o‘qigan o‘zbek o‘quvchisi “Ellarim bordir” orqali qoraqalpoq zamini to‘g‘risida muayyan ma’lumotga ega bo‘ladi.

Har banddagi el ta’rifi, o‘ziga xos turmush tarzi, odamlarining xarakter qirralari, qoraqalpoq koloriti tarjimada ham o‘z aksini topgan. Tarjimon qoraqalpoq millatini eslatadigan biron detalni ham tushirib qoldirmagan. Mana, bir misol:

Asliyatda:

Jaylawım – Úrgenish, arqası – teńiz,
Jawırını qaqpıqtay, malları semiz.
Ruqsatsız bir-birine salmas iz,
Birlikli Qońırat ellerim bardı.

Ótirikti iras etip aytpáǵan,
Tuwrı joldan bas ketsede qaytpáǵan,
Namáhramdı xasla joldas tutpáǵan,
Atı qaraqalpaq ellerim bardı. (186-bet)

Tarjimasi:

*Yaylovim keng, Urganch, shimoli – dengiz,
Yag‘rini qopqoqday, mollari semiz.
Ruxsatsiz biron-bir yerga bosmas iz,
Birikkan Qo‘ng‘irot ellarim bordir.*

*Yolg‘on so‘zni ishontirib aytmagan,
To‘g‘ri yo‘ldan bosh ketsa ham qaytmagan,
Nomahramni sira yo‘ldosh tutmagan,
Nomi qoraqalpoq ellarim bordir...*

Bandlarning ifoda usulidan tortib, milliy koloritigacha o‘zbekona poetik ohangda o‘girilgani tarjimonning yutug‘i. Muhabbat mavzusini yoritish va qizlarni ta’riflashda qoraqalpoq mumtoz adabiyotida Ajiniyozga teng keladigan shoirni topish qiyin. “Ellarim bordir” poemasi qizlar ta’rifiga alohida bandlar bag‘ishlangan.

⁶ Оразымбетова М. Қарақалпақ поэзиясында дүркинлердің поэтикасы. – Нөкіс: LESSON PRESS, 2022.- Б. 21.

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

Asliyatda:

Jilwa taslap hárne barin saz etken,
Jigitlerdiń kewlin báhár, jaz etken,
Qasın qaǵıp, qıya baǵıp naz etken,
Baǵlardıń ishinde qızları bardı...(187-bet)

Tarjima ham go‘zal va ta’sirli aks sado beradi:

*Jilva aylab, har ne borin soz etgan,
Yigitlarning ko‘nglin bahor-yoz etgan.
Qoshin kerib, ishva bilan noz etgan,
Bog‘larning ichinda qizlari bordir.*

Shuningdek asarda qoraqalpoq o‘lkasining o‘ziga xos iqlimi, boy tabiat manzaralari, zaminda yetishtiriladigan, tilimi tilni yoruvchi qovunning mazasi ta’rifi berilgan:

*Sarhovuz bo‘yida soyali terak,
Tilni tars yorguvchi polizu palak,
Qirlarda qizarib pishadi gurvak,
Qovunday mazali taomim bordir.*

Ziyvar taxallusi bilan ijod qilgan Ajiniyozning yoshlik, sevgi-muhabbat kabi insoniy tuyg‘ular qalamga olingan “Bir jonon”, “Bir pari”, “Sevgilim”, “Go‘zallar” she’rlarida bir-biriga ko‘ngil qo‘ygan oshiqlar obrazi, qizlar go‘zalligi ta’riflangan. Ishq, vafo tuyg‘usini yuksak qadrlagan shoir “Go‘zallar” she’rida qalam qosh qoraqalpoq qizlarining ko‘zini gavharga qiyoslaydi:

*Qara kózi gáwhar kibi jawdırap,
Kiygen tonı kórgen sayın jaltırap,
Óńir monshaq, háykel taǵıp sıldırap,
Suzip qálem qasin qaqar gózzallar.*

Biz kichik bir maqola doirasida qoraqalpoq mumtoz shoiri Ajiniyoz Qo‘siboy o‘g‘li she’riyatining ayrim o‘zbekcha tarjimalariga murojaat qildik xolos. Aslida shoir adabiy merosi qator fundamental ilmiy-tadqiqotlarga mavzu bo‘lgan. Ishonchimiz komilki, tadqiqotchi izlanuvchilar kelajakda shoir adabiy merosining o‘zbekcha tarjimalarini tadqiqot ob’ektiga aylantirib, istiqlol davri tarjimashunosligiga munosib hissa qo‘shishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ajiniyoz. Asarlar. Toshkent, Adabiyot, 2024.
2. Әжинияз. Шығармалары. Тошкент, Adabiyot, 2024.
3. Әжинияз. Таңламалы шығармалары. – Тошкент: Тафаккур бўстони, 2019.

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

4. Курамбоев К. Адабий таъсирдан ижодий ўзига хосликка. – Нукус: Қорақалпоғистон, 2007.
5. Туркий адабиёт дурдоналари. 34-жилд. – Тошкент: Янги Ўзбекистон, 2022.
6. Жәримбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қәсийетлери хәм раўажланыў тарийхы. – Нөкис: Билим, 2004.
7. Оразымбетова М. Қарақалпақ поэзиясында дүркинлердиң поэтикасы. – Нөкис: LESSON PRESS, 2022.